

והשבתי חיה רעה מן הארץ

וּנְתַתִּי שְׁלוֹם בְּאֶרֶץ יִשְׁכְּבֹתֶם וְאִין מִחְרִיד וְהִשְׁבַּתִּי חַיָּה רָעָה מִן־הָאָרֶץ וְחָרַב לֹא־תֵעָבֵר בְּאֶרְצְכֶם: (ויקרא כו ו.)¹

וְהִשְׁלַחְתִּי בְכֶם אֶת חַיַּת הַשָּׂדֶה וְשִׁפְלָה אֶתְכֶם וְהִכְרִיתָה אֶת בְּהֵמַתְכֶם וְהִמְעִיטָה אֶתְכֶם וְנִשְׁמוּ דְרָכֵיכֶם: (ויקרא כו כב.)²

שמואל א פרק יז פסוקים לד-לה – דוד נלחם בחיות

וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל שָׂאִיל רֵעֵה הִנֵּה עֹבְדֵךָ לְאָבִיו בְּצֹאן וּבָא הָאָרִי וְאֶת הַדּוֹב וְנִשְׂאָ שָׁה מֵהַעֲדָר: וַיִּצְאֵתִי אַחֲרָיו וְהִפְתִּינוּ וְהִצַּלְתִּי מִפְּיּוֹ וַיָּקָם עָלַי וְהִחֲזַקְתִּי בְּזָקְנוֹ וְהִפְתִּינוּ וְהִמִּיתִיו:³

מסכת ברכות דף לג עמוד א – הערוד המזיק

תנו רבנן: מעשה במקום אחד שהיה ערוד והיה מזיק את הבריות. באו והודיעו לו לרבי חנינא בן דוסא. אמר להם: הראו לי את חורו! הראוהו את חורו, נתן עקבו על פי החור, יצא ונשכו ומת אותו ערוד. נטלו על כתפו והביאו לבית המדרש. אמר להם: ראו בני, אין ערוד ממית אלא החטא ממית. באותה שעה אמרו: אוי לו לאדם שפגע בו ערוד ואוי לו לערוד שפגע בו רבי חנינא בן דוסא.⁴

אבות דרבי נתן נוסחא ב פרק מב – נחש בראשית

¹ וביחזקאל לד כה: "וְכָרְתִי לָהֶם בְּרִית שְׁלוֹם וְהִשְׁבַּתִּי חַיַּה רָעָה מִן־הָאָרֶץ וְיִשְׁבוּ בְּמִדְבַר לְבָטַח וְיִשְׁנוּ בְּיַעַרִים". ובהושע ב כ: "וְכָרְתִי לָהֶם בְּרִית בְּיוֹם הַהוּא עִם חַיַּת הַשָּׂדֶה וְעִם עוֹף הַשָּׁמַיִם וְרִמְשׁ הָאָדָמָה וְקִשְׁתּוֹ וְחָרַב וּמִלְחָמָה אֲשִׁבּוֹר מִן־הָאָרֶץ וְהִשְׁכַּבְתִּים לְבָטַח". ארבעה דברים מובטחים בפסוק בפרשתנו: שלום בארץ, שכילה במנוחה, סילוק "חיה רעה" וסילוק "החרב". וכבר דנו המפרשים והמדרשים אם כל הבטחה לעצמה או שמה השלום וגם השכיבה באין מחריד הן התוצאה (הכותרת) של סילוק החיה הרעה והמלחמה. סילוק שניהם הוא שיביא את השלום ואת היכולת לשכב ולישון ברגיעה בלי פחד מתמיד מהולכי על שנים או על ארבע. וכל זה "אם בחוקותי תלכו". כבר זכינו לדרוש על ונתתי שלום בארץ וכן על ושכבתם לבטח שבפסוק, והפעם נתמקד על השבתת החיות הרעות, שיש בה כדי להעיד על המציאות בתקופת המקרא וחי"ל של מכת חיות מסוכנות. ואגב, בהשוואה עם הברכות והתוכחה שבפרשת כי תבוא בספר דברים, אין נזכרות חיות רעות. לא בברכה, אולי קצת בתוכחה.

² בברכה "אם בחוקותי תלכו", החיה הרעה, היא חית השדה, תשבות ויבוא שלום בארץ (או שמה ההפך, בעקבות השלום והחיים התקינים בארץ, יסתלקו החיות הרעות כפי שנראה להלן). אך בתוכחה אם "בחוקותי תמאסו" - חית השדה תשולח בכס והארץ תישם. וכך לרעה גם הבטחה לעצמה או שמה השלום וגם השכיבה באין מחריד הן התוצאה (הכותרת) של סילוק החיה הרעה והמלחמה. סילוק שניהם הוא שיביא את השלום ואת היכולת לשכב ולישון ברגיעה בלי פחד מתמיד מהולכי על שנים או על ארבע. וכל זה "אם בחוקותי תלכו". כבר זכינו לדרוש על ונתתי שלום בארץ וכן על ושכבתם לבטח שבפסוק, והפעם נתמקד על השבתת החיות הרעות, שיש בה כדי להעיד על המציאות בתקופת המקרא וחי"ל של מכת חיות מסוכנות. ואגב, בהשוואה עם הברכות והתוכחה שבפרשת כי תבוא בספר דברים, אין נזכרות חיות רעות. לא בברכה, אולי קצת בתוכחה.

³ דוד איננו הראשון שנלחם בארי ובדוב ויכל להם. ראו מלחמת שמשון בכפיר האריות בשופטים פרק יד, וכך גם בניהו בן יהוידע אשר "יָרַד וְהָפָה אֶת הָאָרִי בְּתוֹךְ הַבָּאָר בְּיוֹם הַשָּׁלֵחַ" (שמואל ב כג כ). אבל לא תמיד גברו בני האדם על האריות. ראו סופו של "איש האלהים אשר בא מיהודה" לנבא על ירבעם (מלכים א פרק יג), ובמלכים א פרק כ על "איש אֶחָד מִמְּגֵי הַנְּבִיאִים ... וַיִּמְצְאֵהוּ הָאָרִי וַיִּקְרָה". ובמלכים ב פרק יז מסופר על "גרי האריות", הם העמים שאשור הושיבו במקום מלכות ישראל שהגלו, אשר: "לֹא יָדְעוּ אֶת מִשְׁפַּט אֱלֹהֵי הָאָרֶץ וַיִּשְׁלַח בָּם אֶת הָאָרִיּוֹת וְהָנֶם מִמֵּיתִים אוֹתָם". לא נפקד גם מקומו של הדוב במלכים ב פרק ב שהרגו ילדים, ככתוב: "וַתִּצְאָנָה שְׁתֵּי דְבִים מִן הַיַּעַר וַתִּבְקַעְנָה מֵהֶם אֲרָבַעַיִם וְשִׁנֵּי יָלְדִים". ולצד האריה והדוב גם הנחש בנבואת עמוס ה יט: "כַּאֲשֶׁר יָנוּס אִישׁ מִפְּנֵי הָאָרִי וּפָגְעוּ הַדָּב וּבָא הַבֵּית וְסָמַךְ יָדוֹ עַל הַקִּיר וְנִשְׁכּוּ הַנְּחָשׁ". ולפני כולם, הנחשים השרפים והעקרבים של ארבעים שנות הנודים במדבר (במדבר כא ח, דברים ח טו). ומן הסתם לא מנינו את כל החיות הרעות שבמקרא.

⁴ ראו בתוספתא ברכות ג כ סיפור דומה כשהיה ר' חנינא בן דוסא אומר קריאת שמע. [ערוד או עדור](#) הוא מין נחש או לטאה ארסית (חברבר) - להבדיל מהערוד המקראי (איוב לט ה) וגם אצל חז"ל ("משיכיר בין חמור לערוד", ברכות ט ע"ב בדין קריאת שמע) שהוא סוג של חמור פרא (שגם הוא מסוכן למדי). גם בספרות חז"ל אנו מוצאים לא מעט "חיות רעות", בין כאלה שמצויות בטבע החופשי ובין כאלה שבני האדם בייטו אבל לעתים השתוללו וגרמו נזקים. ראו גמרא חולין ז ע"א הפרידות הלבנות המסוכנות של רבי שבגין סירב פנחס בן יאיר לאכול על שולחנו. ומסכת תענית פרק ג משנה ו גזרו תענית "על שאכלו זאבים שני תינוקות בעבר הירדן. רבי יוסי אומר: לא על שאכלו אלא על שנראה" (ראו הרחבה בגמרא תענית כב ע"ב). ובמסכת סנהדרין פרק א משנה ד: "הזאב והארי הדוב והנמר והברדלס והנחש מיתתן בעשרים ושלושה". ובמסכת ראש השנה פרק א משנה ט לגבי יציאה לעדות החודש גם בשבת: "ואם צודה להם לוקחין בידם מקלות", להגן על עצמם מאורבים ומחיות רעות שבדרך. ובהלכות קריאת שמע, ברכות לג ע"א: "אפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק. אמר רב ששת: לא שנו אלא נחש, אבל עקרב - פוסק". ולהלן נראה גם דין מזיקים בהלכות שבת. וכשחז"ל רוצים לדמות את חומרת דבריהם, הם משתמשים בדימוי הבא: "והוי זהיר בגחלתן שלא תכזה שנשיכתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן לחישת שרף" (אבות פרק ב משנה י, ראו דברינו [שועל, עקרב נחש וגחלי אש](#) בדפים המיוחדים). ובגמרא פסחים מט ע"ב: "אמר רבי עקיבא: כשהייתי עם הארץ אמרתי: מי יתן לי תלמיד חכם ואנשכנו כחמור. אמרו לו תלמידיו: רבי, אמור ככלב! - אמר להן: זה - נושך ושובר עצם, וזה - נושך ואינו שובר עצם". וירושלים התברכה שמעולם "ולא הזיק נחש ועקרב בירושלים" (אבות פרק ה משנה ה), שהוא אחד מעשרה הניסים שנעשו בבית המקדש, אבל כל שאר הארץ? ולא מננה גם כאן את כל האזכורים של חיות רעות בספרות חז"ל. דיינו בשתי רשימות אלה.

עשרה על הנחש⁵: האחת, שנסתם פיו. השנייה, שנתקצצו ידיו ורגליו. השלישית, שהוא אוכל עפר. הרביעית, שהוא מפשיט ומצטער כיולדה. החמישית, ואיבה אשית (בראשית ג טו) ...⁶ השמינית, שאדם רואה בהמה ואינו מקפיד וכיון שהוא רואה נחש הוא מקפיד עליו להורגו ... העשירית, עליו היה רבי מאיר אומר בקבלה: "והשבתיה חיה רעה מן הארץ" (ויקרא כו ו).⁷

ספרא בחוקותי פרשה א – מחלוקת ר' יהודה ור' שמעון⁸

"ושכבתם ואין מחריד" - לא יריאים מכל ברייה.⁹ "והשבתיה חיה רעה מן הארץ", ר' יהודה אומר: מעבירם מן העולם. ר' שמעון אומר: משביתן שלא יזוקו.¹⁰ אמר ר' שמעון: אימתי הוא שבחו של מקום, בזמן שאין מזיקים, או בזמן שיש מזיקים ואין מזיקים?¹¹ אמור: בזמן שיש מזיקים ואין מזיקים.¹² וכן הוא אומר: "מזמור שיר ליום השבת" - למשבית מזיקים מן העולם, משביתן שלא יזוקו.¹³

וכן הוא אומר: "וְגַר זָאֵב עִם כְּבֶשֶׂת וְנִמְרַ עִם גְּדִי יִרְבֹּץ וְעֵגֶל וְכִפְרִי וּמְרִיא יִחַדּוּ וְנִעַר קֶטָן נִהְגַּ בָּם: וּפְרָה וְדָב תִּרְעָנָה יִחַדּוּ יִרְבְּצוּ וְלִדְיָהוּן וְאַרְיָה כְּבָקָר יֵאָכְלֵן: וְשֶׁשֶׁשׁ יִזְנֵק עַל חַר פְּתָן וְעַל מְאוֹרֵת צְפֻעוֹנֵי גְמוֹל יָדוּ הִדְהָ" (ישעיהו יא ו-ח) - מלמד שתינוק מישראל עתיד להושיט את ידו לתוך גלגל עינו של צפעוני ומוציא מרה מתוך פיו, וכן הוא אומר: גמול ידו הדה, זו חיה ההורגת את הבריות.¹⁴

מסכת שבת דף קכא עמוד א – מזיקים בשבת

משנה: כופין קערה על גבי הנר בשביל שלא תאחוז בקורה ... ועל עקרב שלא תישך. אמר רבי יהודה: מעשה בא לפני רבן יוחנן בן זכאי בערב, ואמר: חוששני לו מחטאת.

גמרא: אמר רבי יהושע בן לוי: כל המזיקין נהרגין בשבת. מתיב רב יוסף: "חמישה נהרגין בשבת, ואלו הן: זבוב שבארץ מצרים, וצירעה שבנינוה, ועקרב שבחדייב, ונחש שבארץ ישראל, וכלב שוטה בכל מקום". ... תני תנא

⁵ עשר גזרות נגזרו נגזרו על הנחש. בהמשך לגזרות שנגזרו על אדם ועל חיה ועל הארץ, בעקבות חטא עץ [הדעת טוב ורע](#). מהערוך של ר' חנינא בן דוסא התגלגלנו ובאנו לנחש בראשית.

⁶ לא מנינו את כולם, ראו במקור.

⁷ ראו גם מדרש ילמדנו (מאן) ילקוט תלמוד תורה - בראשית אות טז: "אמר ר' מאיר: שלושה נכנסו לדין ויצאו ארבעה חייבין, ואלו הן: אדם, וחיה, נחש והארץ עמהם. ועל כל אחד ואחד נגזר עשר גזרות. נגזר על הנחש עשר גזרות, ואלו הן: נסתם פיו ... קצץ את רגליו וחתך את לשונו ... מאכלו עפר; עורו נפש ממנו ... והכל מתברכין והוא עומד בקללתו ... עשירית: והשבתיה חיה רעה מן הארץ". מהי הגזרה ב"השבתיה חיה רעה מן הארץ" דווקא על הנחש? השלום הוא "האויב" של הנחש. כל קיומו של הנחש הוא כאשר אין שלום וסדר בארץ, מה שמשלים את הרעיון לעיל שאין הערוד ממת אלא החטא ממית. אבל בעולם של שלום וסדר וללא חטאים, עולם בו בני האדם משלימים זה עם זה, אין קיום לנחש. ונזכור שהנחש גם מסמל את לשון הרע (בראשית רבה כ א, שמות רבה ג יב על משה! דברים רבה ה י ועוד). וכל זה תזכורת למעמדו המיוחד של הנחש משאר כל בעלי החיים לפני החטא בגן עדן. בני האדם יכולים לחזור למצב אידיילי זה או אחר - הנחש לא. (אבל הצפעוני ישחק עם הילד עפ"י ישעיהו).

⁸ פתחנו במדרשים כלליים על חיות רעות והתגלגלנו לספר בראשית (אליו עוד נחזור). נפנה כעת לפרשת השבוע.

⁹ פירוש חפץ חיים לספרא מבראשית ברייה"ה" כאן הן החיות הרעות שהרי סכנת בני אדם כבר הובטחה במילים "וישבתם לבטח בארצכם". הסכנות 'החיצוניות' מעשה ידי אדם הוסרו וכעת בא הפסוק להבטיח גם את סילוק הסכנות 'הפנימיות' שבטבע. אבל מדרש אגדה (בובר) על הפסוק אינו מפריד והוא אומר: "ושכבתם ואין מחריד. שלא תיראו לא מפני החיה ולא מן הגייסות".

¹⁰ יזיקו.

¹¹ "המזיקים" הראשון והשני הוא שם עצם - החיות המזיקות, ו"המזיקים" השלישי (האחרון) הוא פועל - שגורמים נזק.

¹² שזה האחרון נס גדול יותר. המזיקים לא יעלמו מן העולם, אבל יחדלו מלהזיק.

¹³ לאיזו שבת מתכוון ר' שמעון? לכל שבת שלנו, או רק לשבת כאשר מתנהגים בשלמות "אם בחוקותי תלכו ואת מצוותי תשמרו ועשיתם אותם" בדומה לארץ שתיתן פריה? או אולי כוונתו לשבת שלעתיד לבוא, לשבת של אחרית הימים וימות המשיח, ל"יום שכולו שבת"? התשובה בהמשך הדרשה: "וכן הוא אומר".

¹⁴ "הדה" היא חיה מסוכנת שהורגת, מבאר החפץ חיים על המדרש, והתינוק - הגמול שם ידו עליה בלי כל פחד. ובתשובה לשאלתנו לעיל, המדרש ממקם לכאורה את ההבטחה של "והשבתיה חיה רעה מן הארץ" בימות המשיח! כך לכאורה גם במכילתא דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא פרשה יב: "כיוצא בדבר אתה אומר: זאב וטלה ירעו כאחד וגו' (ישעיה סה כה) והיכן דבר? והשבתיה חיה רעה מן הארץ (ויקרא כו ו)". ובמכילתא שם גם הבטחת "ונתתי שלום בארץ" מקושרת לפסוק במיכה ד ד: "וְיָשְׁבוּ אִישׁ תַּחַת גִּפְנוֹ וְתַחַת תְּאֲנָתוֹ וְאִין מְחִירֵד וְכוּ", שהוא בנבואת אחרית הימים. וכך גם בפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) ויקרא דף עה עמוד א ועוד. האם באות דרשות אלה (לשיטת ר' שמעון וגם לשיטת ר' יהודה) להפקיע את פסוקי הברכה בפרשתנו ממשטום ולהעמיד את כל הטובה המובטחת בהם לימות המשיח ואחרית הימים? ראו שיטת הרמב"ם שקובע בהלכות מלכים פרק יב הלכה א: "אל יעלה על הלב שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם, או יהיה שם חידוש במעשה בראשית, אלא עולם כמנהגו נוהג". והוא מסביר פסוקים אלה מספר ישעיהו כמשל וחידי: "שהיה ישראל יושבין לבטח עם רשעי עכו"ם המשולים כזאב ונמר". וכך גם ברד"ק בפירושו לישעיהו יא ו שנראה להלן. אפשר שגם כוונת פסוקי ישעיהו ומיכה שמדרשי ספרא ומכילתא עושים בהם שימוש, איננה לימות המשיח של איזה אידיאל קסום 'אי שם' בעתיד פלאי, כפי שהלך ביטוי זה והתגלגל במרוצת השנים והתארכות הגלות, כי אם לאחרית הימים, היינו לימים אחרים ומתוקנים, כאן בעולם שלנו. אם וכאשר תקיימו "בחוקותי תלכו ומשפטי תשמרו", תזכו לשלום, ישיבה לבטח והשבתת חרב ומזיקים, כפשוטם. וכפסוק באיוב ה כג: "כִּי עִם אֲבְנֵי הַשָּׂדֶה בְּרִיתְךָ וְחַיַּת הַשָּׂדֶה הַשְּׁלָמָה לְךָ". ראו במדרש ויקרא רבה לה י ובגמרא תענית כג ע"א השפע הגדול שהתקיים **בימי שלומציון ושמעון בן שטח** (דבריניו בשבת זו). ועל כורחנו נאמר כך, שהרי התוכחה שבפרשה היא במציאות החיים המוכרת לנו (והתקיימה להוותנו).

קמיה דרבא בר רב הונא: ההורג נחשים ועקרבים בשבת אין רוח חסידים נוחה הימנו. אמר לו: ואותן חסידים - אין רוח חכמים נוחה מהם.¹⁵

אלשיך ויקרא כו ו - בהתנחלות בארץ

הנה שהשבת חיה רעה מן הארץ, באופן שאין פחד שבהתרוקן הארץ מהאומות תרבה עליכם חית השדה, ואחר כך על ידכם תתרוקן הארץ מהם.¹⁶

רמב"ן ויקרא פרק כו פסוק ו - מדוע חיות טורפות בני אדם

והשבת חיה רעה מן הארץ - על דעת ר' יהודה שאמר: מעבירן מן העולם (תורת כהנים פרק ב א), הוא כפשוטו שלא יבואו חיות רעות בארצם, כי בהיות השבע וברבות הטובה והיות הערים מלאות אדם לא תבואנה חיות בישוב. ועל דעת רבי שמעון שאמר: משביתן שלא יזיקו (שם) יאמר והשבת רעת החיות מן הארץ.¹⁷

והוא הנכון, כי תהיה ארץ ישראל בעת קיום המצות כאשר היה העולם מתחילתו קודם חטאו של אדם הראשון - אין חיה ורמש ממית אדם. וכמו שאמרו (ברכות לג א) אין ערוד ממית אלא חטא ממית. וזה שאמר הכתוב (ישעיה יא ח): "ושעשע יונק על חור פתן", וכן: "ופרה ודוב תרענה ואריה כבקר יאכל תבן" (שם פסוק ז), כי לא היה הטרף בחיות הרעות, רק מפני חטאו של אדם, כי נגזר עליו להיות טרף לשיניהם והושם הטרף טבע להם גם לטרוף זו את זו¹⁸...

והנה בבריאתו של עולם נאמר בחיות שנתן להם העשב לאכלה, דכתיב (בראשית א ל): "ולכל חית הארץ ולכל עוף השמים ולכל רמש על הארץ אשר בו נפש חיה את כל ירק עשב לאכלה", ואמר הכתוב "ויהי כן", כי הוא הטבע אשר הושם בהם לעד. ואחר כך למדו הטרף מפני החטא הממית כאשר פירשתי. וכשהותר שחיטת בעלי החיים לבני נח אחרי המבול והזהיר על האדם (שם ט ה): "ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש וגו' את נפש האדם", ולא נפש חיה מיד חיה בחברתה, נשארו על מנהגם לטרוף.¹⁹ ובהיות ארץ ישראל על השלמות, תשבות רעת מנהגם ויעמדו על הטבע הראשון אשר הושם בהם בעת יצירתם, וכבר הזכרתי מזה בסדר תולדות נח (בראשית ט ו).²⁰

¹⁵ בוא וראה מה בין הלכה ואגדה, ובין שבת של העולם הזה ושבת הפלאית לעתיד לבוא. בשבת כאן עלי אדמות, יש מזיקים ויש הלכות כיצד לנהוג בהם. המשנה מציעה לכפות כלי "על עקרב שלא תישך" ועדיין רבן יוחנן בן זכאי "חושש לחטאת" במקרה כזה. באה הגמרא ומתירה להרוג אותם ("כל המזיקים" כשיטת רבי יהושע בן לוי, או רק חמישה מסוכנים, כשיטת רב יוסף). וכשהתנא יושב לפני רבא בר רב הונא ואומר: "ההורג נחשים ועקרבים בשבת אין רוח חסידים נוחה הימנו", עונה לו רבו: "ואותן חסידים - אין רוח חכמים נוחה מהם". אבל שבת הפלאית לעתיד לבוא, היא שבת שבה אין מזיקים כלל! שבת של "ונתתי שלום בארץ" ועליה שורר בעל תהלים: "מזמור שיר ליום השבת". עוד על מזיקים בשבת, ראו מחד גיסא סדר רב עמרם גאון (הרפנס) סדר שבתות שאין להאריך בתפילת ערבית בליל שבת "כיון דשכיחי מזיקין וצריכינן ישראל למיעל לביתיהון מכי ליחשך משום סכנת שעיריין". ומאידך גיסא, הדעה במדרש תנחומא (בובר) פרשת בראשית סימן יז "שקדמה השבת ולא נגמרה מלאכתם" של המזיקים "עם שהוא בורא גופן קדש יום השבת, והניח ונשארו רוח בלא גוף". אך כאן נראה שמדובר בשדים ושעירים ולא בחיות רעות.

¹⁶ כוונתו כמובן לפסוקים בשמות כג כט פרשת משפטים: "לא אגרשנו מפניך בשנה אחת פן תהיה הארץ שממה ורבה עליך חית השדה" ובדברים ז כב פרשת עקב: "ונשל ה' אלהיך את הגוים האל מפניך מעט מעט לא תוכל פלתי מחר פן תרבה עליך חית השדה". ראו פירוש צרור המור (רבי אברהם ב"ר יעקב סבע תלמיד ר' יצחק די ליאון, מאה 15, ספרד, פורטוגל, מרוקו) על הפסוק בפרשתנו: "ואמר והשבת חיה רעה מן הארץ. לפי שבזמן הרעב החיות משולחות ונכנסות לעיר כמוזכר בתעניות. וא"כ כשהשנה טובה החיות בטלות. וכן ימשך ביטול החיות מצד השלום. כי כשיהיה שלום בארץ השירות מצויית ומוראם על החיות. אבל כשחדלו פרזון יצאו החיות ממעונותם. וכן מזה ימשך וחרב לא תעבור בארצכם. כי אחר שאין חיות רעות. אינן צריכינן כלי זיון". אבל אלשיך מדבר על 'מצב ביניים'. זו לא הברכה הגדולה המובטחת וגם לא התוכחה הקשה חו"ח. מדובר במצב מתמשך של תקופת התנחלות והתבססות בארץ, בה יש לאזן בין פגיעת אויבים בשר ודם ובין פגיעות חיות הטבע.

¹⁷ עד כאן ציטוט של רמב"ן ממדרש ספרא - תורת כהנים לעיל, אך בתוספת הסברים משלו. לשיטת ר' יהודה, עקב השפע הכלכלי והשלום, לא תבואנה החיות הרעות במקום מיושב והומה אדם, כפירוש צרור המור לעיל וכפי שראינו בימינו במגפת הקורונה כיצד חיות החלו להסתובב ברחובות כאשר בני האדם הסתגרו בבתיהם. ולשיטת ר' שמעון מבאר רמב"ן, שמה שיושבת היא "רעת החיות" - נושא שהוא מפתח להלן. מנין הושם בטבע החיות מידת ההיזק והטרפה, מידת הרוע? (המדענים בימינו יאמרו שאצל חיות אין רע וטוב, הן צדות וטרפות רק על מנת לאכול ולהזין עצמן ושלא כבני אדם. ורמב"ן יאמר שכוונתו לרוע מנקודת מבטם של בני האדם).

¹⁸ בעקבות חטאי האדם, נגזר עליו שהחיות יזיקו לו ומשם גם למדו ורכשו החיות את התכונה להזיק אלה לאלה. לא ברור מהיכן לקח רמב"ן רעיון זה ועל איזה חטא מדובר? חטא גן העדן שבעקבותיו נגזרה איבה בין האדם לנחש, או שמא חטאי דור המבול.

¹⁹ ראו הפסוק המלא בבראשית ט ה פרשת נח, בעת שהותר לבני האדם (נח ובניו) אכילת בשר (דווקא לאחר המבול!), שמזהיר מרציחה: "ואך את דמכם לנפשותיכם אדרש מיד כל חיה אדרשנו ומיד האדם מיד איש אחיו אדרש את נפש האדם". עורכי פירוש רמב"ן על התורה קצרו ולא הביאו את הפסוק השלם ודלגו דווקא על המילים "מיד חיה אדרשנו" שהיא נקודה מרכזית בפסוק וטעונה הסבר: האם יש גם דרישות מהחיות?

²⁰ ראו פירוש רמב"ן בבראשית פרק ט פסוק ה פרשת נח שמשלים את פירושו כאן ומזכיר כבר שם את הרעיון שביסוד הבריאה הראשוני לא היו אכילות בשר משום סוג שהוא וכל העולם היה צמחוני. שם מתחבט רמב"ן בקטע הפסוק: "מיד כל חיה אדרשנו" - ראו הפסוק במלואו בהערה הקודמת - פסוק שמובא בתורה בעקבות ההיתר לאכילת בשר, היינו שחיטת בעלי חיים. רמב"ן מציע

ועל כן אמר הכתוב על ימי הגואל היוצא מגזע ישי, שישב השלום בעולם ויחדל הטרף ורעת הבהמה וכל הרמש כאשר היה בטבעם מתחילה. והכוונה היתה בו על חזקיהו שביקש הקדוש ברוך הוא לעשותו משיח (סנהדרין צד א), ולא עלתה זכותם לכך, ויהיה המעשה על המשיח העתיד לבא.²¹

רד"ק ישעיהו פרק יא פסוק ו – אין שינוי בטבע

ובימות המשיח בכל העולם יהיה שלום ... והנכון כי טבע החיות לא תתחלף ויטרפו ויאכלו בשר כמו שהם עושים עתה, אלא הבטיח את ישראל שהחיות הרעות לא יזיקו בכל ארץ ישראל ... והטעם "כי מלאה הארץ דעה את ה'". כיון שהם טובים ושמרו דרך ה' לא תשלוט בהם חיה רעה ולא בבהמתם ובכל אשר להם כמו שהבטיח על ידי משה רבינו ע"ה: "והשבתי חיה רעה מן הארץ". ואפילו אם יעברו בארץ לא יזיקו.²²

תהלים פרק קמד – למה במוצאי שבת

לְדוֹד בְּרוּךְ ה' צוּרֵי הַמְלָמָד יְדֵי לְקָרֵב אֲצַבְעוֹתַי לְמַלְחָמָה: חֶסְדֵי וּמִצֻּדוֹתַי מְשַׁנְּבִי וּמִפְלִטֵי לִי מְגִנֵי וְבוֹ חֶסֶתִי הַרְוֹדָד עִמִּי תַחְתִּי: הַנּוֹתֵן תְּשׁוּעָה לְמַלְכִים הַפּוֹצֵה אֶת דָּוִד עַבְדּוֹ מִחֶרֶב רָעָה: ... אֲשֶׁר בְּגִינוּ כְּנִטְעִים מְגַדְלִים בְּעֵוְרֵיהֶם בְּנוֹתֵינוּ כְּזֹלֹת מְחֻטְבוֹת תַּבְּנִית הֵיכַל: מְזוֹנֵינוּ מְלֵאִים מְפִיקִים מִזֶּן אֶל זֶן צְאוּנָנוּ מֵאֲלִיפוֹת מְרַבְּבוֹת בְּחוּצוֹתֵינוּ: אֲלוּפֵינוּ מְסַבְּלִים אֵין פָּרָץ וְאֵין יוֹצֵאת וְאֵין צְנוּחָה בְּרַחֲבֵתֵינוּ: אֲשֶׁרִי הָעַם שָׁכְכָה לוֹ אֲשֶׁרִי הָעַם שָׁה' אֲלֵהוּ.²³

מספר פתרונות כגון ששור ההורג אדם יומת ובשרו אסור באכילה ולא מספיק עונש ממון לבעלי השור, או שמן השמים ידונו בהמה שהרגה אדם, או שהחיה תנקום ברוצח שבית הדין לא שפט אותו, או שלמרות שכעת הותרה אכילת בשר החיות עדיין צריכות החיות להימנע מטריפת בני אדם ורק יטרפו זו את זו. כל זה כבר מעבר לנושא שלנו ומקומו בפרשתנו. מה שחשוב לעניינינו כאן הוא סיום דבריו: "ובהיות ארץ ישראל על השלמות, תשובות רעת מנהגם ויעמדו על הטבע הראשון אשר הושם בהם בעת יצירתם". שימו לב להגבלה לארץ ישראל ולמילה "שלמות". האם חזרה למצב בראשיתי זה מחייב "ימות המשיח"?

²¹ ארץ ישראל לא תוכל להגיע לשלמות, וטבע החיות הראשוני שלא לטרוף לא יחזור, אלא בימות המשיח העתיד לבוא (לאחר שהניסיון 'הארצי' כשל בימי חזקיהו). בכך נראה שרמב"ן מצטרף לתפיסה המשיחית של פסוקי הברכה בפרשתנו, בעקבות מדרשי ספרא ומכילתא לעיל וכשיטת ר' שמעון. ראו דיון בהערה 14 לעיל. ומה עם האדם? האם גם הוא יחדל "לטרוף" איש את רעהו? האם גם הוא יחזור להיות צמחוני יחד עם החיות וכמאמר הנביא ישעיהו על האריה "כבקר יאכל תבן"? האם מכאן לקח הרב קוק את שיטתו שבימות המשיח יחזור גם האדם להיות צמחוני? על כרחנו נאמר שאכן גם האדם יחזור למצבו הבראשיתי. וזו אולי משמעות "ושכבתם ואין מחיר" ו"השלמות" שמזכיר רמב"ן. אבל מה נעשה עם הפסוקים המציינים שבימי הברכה: "וירדפתם את איביכם ונפלו לפניכם לחרב: וירדפו מכם חמשה מאה וימאה מכם רבבה ירדפו ונפלו איביכם לפניכם לחרב"? נראה שהאידיאליזציה של הברכה בפרשתנו ומיקומה בימות המשיח ובעתיד רחוק ופלאי, על בסיס שיטת ר' שמעון במדרש ספרא והחיבור עם פסוקי הנביא ישעיהו, מיכה ואולי עוד, מעקרת את פסוקי הפרשה מפשוטם ויוצרת לא רק חוסר סימטריה בין הברכה לתוכחה, אלא גם 'הרחקה' של ברכת "אם בחוקותי תלכו" אל אחרית הימים ומעבר. האם פסה התקווה שעם ישראל יקיים את חוקי התורה כראוי בשבתו בארצו, או שמא דרישות התורה לקבלת הברכה הם למעלה מיכולת האדם בפרט כציבור שלם ומושלם? כך או כך, נשוב ונזכיר את מדרש ויקרא רבה ל' והגמרא בתענית כג על השפע הגדול שהתקיים בימי שלומציון ושמעון בן שטח שהולכים ביטות ר' יהודה בספרא

²² אגב העיון בפסוקי הפרשה, באנו למחלוקת ענקים: רד"ק ורמב"ם (בהערה 14 לעיל) מזה - כשיטת ר' יהודה בספרא; ורמב"ן מזה – כשיטת ר' שמעון בספרא והמכילתא. וראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם בהלכות מלכים כשהוא מקשה מהפסוק: "והשבתי חיה רעה מן הארץ" על שיטת הרמב"ם שפסוקי ישעיהו הם משל, מצטרף לסייעת רמב"ן. אמנם, גם רד"ק ורמב"ם מדברים על ימות המשיח, אבל נקודת המוצא שלהם איננה הברכה בפרשתנו, כי אם הפסוקים בנביאים. פסוקי הפרשה רק משמשים אסמכתא. בימות הטובה אין שום שינוי בטבע החיות (והאדם), רק שהאדם יעשה טוב ולא יחטא. מחלוקת ראשונים זו שופכת אור לאחור על מחלוקת ר' יהודה ור' שמעון בספרא שאיננה טכנית אם המזיקים ייעלמו או ישבתו, אלא מהותית ביותר. מה פשר פסוקי הפרשה והאם כשהתורה אמרה "אם בחוקותי תלכו" כוונתה 'אי שם' לימות המשיח או לעולם שלנו. האם האדם מסוגל לכך בכוחות עצמו או לא. ונראה שנושא זה דורש הרחבה והעמקה בפעם אחרת.

²³ ראו פירוש אלשיך על פרק זה בתהלים שמקשר אותו עם פרשתנו: "צאננו שבמקום מאליו, ואשר הן בחוצותינו הן מקומות שחוץ לתחומין, מקום גדודי חיות שהיה ראוי יתמערט, ואדרבה עשר ידות הן יותר, כי הן מרובבות בחוצותינו ואין זה כי אם שנתקיים בהם מעין והשבתי חיה רעה מן הארץ". הוא אמנם ממשיך שם וקושר גם הוא את "יעודי פרשת בחוקותי" עם ימות המשיח (על בסיס המדרשים כג' ועל הדמיון בין פסוקי הפרשה והפסוקים בעמוס סוף פרק ט: "הנה ימים באים נאם ה' ונגש חורש בקצור ודרך ענבים במשך הזרע ... ושבתי את שבות עמי ישראל ובנו ערים נשמות וישבו וכו'"). אבל אנו מציעים לקשר פרק זה שנאמר לפני תפילת ערבית של מוצאי שבת עם השבתת המזיקים בשבת שראינו לעיל. בשבת שובתים המזיקים והחיות הרעות. ומה במוצאי שבת, נשוב אל עולם של מזיקים ופגעים? לפיכך אנחנו עוטים את ערבית של מוצאי שבת משני עבריה בתפילה ותקווה שיהיה לפנינו שבוע ללא מזיקים – ללא חיות רעות הזוחלים והמעופפים, הנראים והבלתי נראים, המהלכים על ארבע וגם על שניים ... בסוף התפילה כאשר אנו נכנסים חזרה אל ששת ימי המעשה אנו אומרים את מזמור צא המכונה שיר של פגעים: "ושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן: אמר לה' מחסי ומצודתי אלהי אבטח בו: כי הוא יצילך מפח יקוש מדבר הוות: ... כי מלאכיו יצנה לך לשמך בקל דרכיך: על פנים ישאונך פן תגף באבן רגלך: על שחל ופתן תדרוך תרמס כפיר ותנין וכו'". אך לפני התפילה, בפרידה מהשבת שאין בה מזיקים, אנו אומרים את מזמור קמד – פרידה משבת שלום, שבת בראשית, המשביתה מזיקים, ובציפייה לשבת בראשית הבאה בעוד שבעה ימים. אז מעין עולם הבא, או בינתיים שעדיין אין עולם הבא – יום שבת מנוחה. ולמה שזכו שלומציון המלכה ושמעון בן שטח אולי גם הורדוס (ראו שוב גמרא תענית כג ע"א), אולי נזכה גם אנו. ויתקיימו בנו פסוקי הברכה בפרשה: "והשיג לכם דיש את בציר ובציר ושיג את זרע ואכלתם לחמכם לשבע וישבתם לבטח בארצכם: ונתתי שלום בארץ וישכבתם ואין מחירד והשבתי חיה רעה מן הארץ וחרב לא תעבר בארצכם". וכשמשיח יבוא – יבוא.

שבת שלום
חזק חזק ונתחזק
מחלקי המים